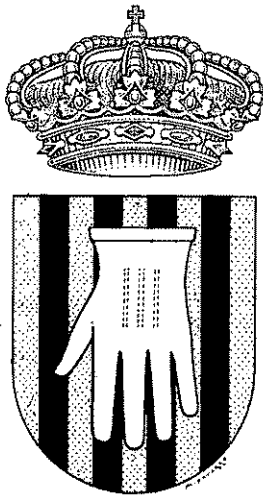

Un casament principesc a Gandesa

Neus Pallarès

L'any 1387, després de cinquanta-un anys de regnat, moria a Barcelona Pere III (IV d'Aragó), conegut com el Cerimoniós i també el del Punyalel. Nascut a Balaguer el 1319, coronat a Saragossa el 1336, era fill de l'infant Alfons, més tard rei, Alfons el Benigne, i de Teresa, comtessa d'Urgell. El seu, el de Pere, fou un regnat llarg i agitat. Home intel·ligent, enèrgic i dur, brillant en molts aspectes, culte i amant de l'etiqueta (d'on li vingué el sobrenom), hagué de fer front a les revoltes interiors de les Unions, lluità per la pacificació de Sardenya i reintegrà a la Corona el regne de Mallorca. El conflicte més greu però fou la guerra amb Castella, anomenada dels Dos Peres (1356-1369), la qual provocà grans pèrdues materials i humanes en unes terres que ja havien estat fortament delmades en l'aspecte demogràfic per la Pesta Negra de 1348, aquella epidèmia que se n'endugué gairebé un terç de la població europea. En el terreny internacional d'alguna manera es va veure implicat en aquella contesa que sotragava els països veïns, la Guerra dels Cent Anys. Així mateix, en els darrers temps el monarca assistí a l'esclat del Gran Cisma d'Occident.

Per a molts historiadors, el regnat de Pere significà el zenit de la glòria de la Corona d'Aragó, per a d'altres en aquests moments s'inicia ja la decadència. Casat quatre vegades, el succeïrien

els seus fills, Joan I el Caçador en primer lloc, Martí I en finar el germà. Amb aquest darrer s'extingí el Casal de Barcelona. Mort sense descendència (el net no arribaria a ésser legitimat), i després del Compromís de Casp, pujaria al trono la dinastia castellana dels Trastàmars.

Tanmateix, en el moment del seu naixement res no feia preveure que un dia Pere cenyiria la corona, els seus pares eren només comtes d'Urgell, ell, Alfons, fill segon del rei, l'hereu era el seu germà gran, Jaume. No, Pere potser mai no hauria estat rei si el mateix any del seu naixement no s'haguessin produït aquells estranys fets de Gandesa que ens venen descrits a la seva Crònica. Bo serà donar-los una ullada. Parla el cronista:

E així lo damunt dit infant En Jacme, irat e dolent en son cor, hac oir la missa ab la infanta dona Elionor per tal que el dit matrimoni s'acabàs en faç d'Esgleia; e N'Eiximèn de Luna, arquebisbe de Tarragona, en l'esgleia major de Gandesa donà'ls la benedicció, e oïren la missa entrò que foren al donar de la pau, e, quan lo dit infant En Jacme hac presa de la pau, no en volc donar a la dita infanta dona Elionor, e lo dit senyor rei En Jacme donà-li'n. E, com la missa e la benedicció fon acabada, lo rei En Jacme, ab la infanta e los prelats e altres gents que hi eren, tornaren-se'n a casa, mas l'infant En Jacme romàs en l'esgleia e, com tots se'n foren anats, l'infant En Jacme anà-se'n tot dret al lloc d'Es Lledó a dinar, e així partí's d'aquèn, e lo rei En Jacme e altres romaseren quaix envergonyits e confusos.

Què havia succeït? Per comprendre-ho, per saber mínimament a què era deguda aquella actitud de l'hereu, cal que retrocedim en el temps.

L'any 1295 Jaume II, rei d'Aragó, s'unia en matrimoni amb la princesa napolitana Blanca d'Anjou. Les circumstàncies polítiques del moment així ho aconsellaven. Tanmateix, per a fer-ho Jaume hagué de superar un obstacle, hagué de trencar el seu anterior compromís amb

Isabel, infanta de Castella, filla de Sanç IV i de Maria de Molina. No fou difícil, bastà que el papa denegés la seva dispensa, al·legant la consanguinitat existent entre els futurs cònjuges.

En el moment del seu matrimoni Blanca comptava només dotze anys, quinze menys que el seu espòs. L'extrema juvenesa de la núvia, que avui pot semblar-nos certament xocant, fins i tot aberrant, llavors era molt comú (recordem, com a cas extrem, el matrimoni de Ramon Berenguer IV amb Peronella d'Aragó). L'esperança de vida era molt més curta que no pas ara, els conceptes d'infància i joventut no eren pas els nostres, i s'imposava l'acompliment dels acords polítics. Sembla que malgrat tot però sorgí l'estimació entre Jaume i Blanca. D'ella ens diu Ramon Muntaner que *"Fou la dona més bella, i la més sàvia, i la més graciosa a Déu i als seus pobles que mai hi hagués hagut en cap mena de regne; i també la més cristiana; i en ella hi havia la font de totes les gràcies i de totes les bondats"*.

Aquesta princesa, casada a dotze anys, moria de part als vint-i-set, no sense abans haver donat deu fills al rei, al qual, malgrat els seus continus embarassos, seguia arreu com era el costum en aquells temps de corts itinerants. La desaparició de la seva esposa colpejà fortament Jaume, que manifestà la seva intenció de no tornar a mullerar-se (encara ho faria dos cops però, amb Maria de Lusignan i amb Elisenda de Moncada). Atenent els seus desigs, Blanca rebé sepultura al monestir cistercenc de Santes Creus, pel qual experimentà sempre una especial predilecció. Devem al seu mecenatge el meravellós claustre gòtic del cenobi, on apareix arreu el seu escut amb la flor de lis. Blanca serà recordada per sempre més com la reina de Santes Creus.

La seva mort no solament colpí el rei, ho feu també amb una altra persona molt unida a ella, amb Jaume, el primogènit, que a catorze anys veia desaparèixer una mare estimada. Jaume, el nostre personatge. Fou potser llavors quan es desvetllà la seva vocació religiosa, quan es sentí atret pel lloc on, ben aviat, seria sebollida la reina? Resulta difícil afirmar-ho.

El seu destí era decidit, hereu de la corona. Ja l'any 1301 fou nomenat procurador general dels regnes, càrrec que, degut a la seva edat, exerciria en el seu nom Bernat de Fonollar. El mateix any fou jurat primogènit i successor legítim.

Força temps després, el 30 de novembre de

1308, es celebrava al monestir de Santa Maria de Huerta l'entrevista entre Jaume II i Ferran IV de Castella. Es tractava d'establir l'aliança per a la conquesta del regne de Granada. Ratificació d'aquesta aliança ho seria el matrimoni entre Jaume, hereu d'Aragó, i la infanta castellana Elionor; ella rebia com a dot i arres la ciutat d'Osca i les viles de Daroca, Xàtiva, Castelló de Burriana, Montblanc i Tàrraga. Varis castells fronterers eren empenyorats.

Tanmateix l'any 1311, un any després de perdre la mare, començà a manifestar-se la vocació religiosa del jove príncep. Es produeixen incidents com la troballa d'un hàbit de monjo a la seva cambra o l'expulsió del seu confessor. A mesura que s'acosta l'octubre de 1319, data fixada per a l'enllaç, la repugnància del príncep sembla créixer. Es creuen cartes entre pare i fill on hi trobem amargs retrets. El jove arribà a parlar-li al pare de la seva virginitat. Escoltem-lo, a gairebé vint-i-quatre anys acaba així una carta al rei. Parla el príncep:

E podets senyor conixer que nos no avem haut volentat de pendre muller quan depuys que nasquem ença no avem conegut nulla fembra carnalment. Dada a Tortosa dimars III dies a nativitate del mes dabril en lany de nostre senyor de MCCCXIX

A mesura que passava el temps l'afer esdevenia més i més complicat, s'anava enrarint. Ben probablement, si hagués estat qualsevol altre dels infants el que hagués manifestat la seva inclinació envers el claustre, res a dir. Es tractava de l'hereu però, dels compromisos contrets amb Castella, de la pèrdua de les forteses empenyorades. Fins i tot s'arribà a demanar la intercessió del sant pare, el qual recordà al príncep quina era la seva condició, parlant-li, pel que sembla, dels deures filials, de la obediència deguda al rei. Finalment el privat reial, Gonçal Garcia, anà a trobar Jaume a Lledó, on es refugiava, delerós sens dubte de soledat. L'entrevista d'ambdós es celebrà el 23 de setembre, pocs dies abans de la data fixada per a l'enllaç. La cort s'apropava ja a Gandesa, on es celebraria el casament (s'havien proposat també les viles d'Orta o Xerta). Calia prendre un determini.

Fou a Lledó on s'arribà a un acord? Difícilment ho sabrem mai, encara que alguns així ho afirmen. Segons això, el príncep s'uniria amb matrimoni amb Elionor, solemnitzaria l'acte davant de l'Església, acomplint ni que fos mínimament

els acords amb Castella. No es comprometia a res més però, no es comprometia a consumir la unió. Un cop acabada la cerimònia podia actuar segons li dictés la pròpia consciència. I arribà ben aviat aquell 17 d'octubre. Cedim ara la paraula a Albert Vernet. Parla el poeta:

*Matí, dejuni de Sant Lluç, Gandesa.
El dia és clar i és net i és transparent.
Fora muralla el terme és una encesa*

*de pàmpols roigs, sardanejats pel vent.
Dins de la vila, ambient de festa;
plaça i carrers endomassats d'argent.*

*Don Jaume, així respon a la requesta
que el regne de Castella li adreçà.
Falta només dels nuvis la contesta*

*a la pregunta feta a peu d'altar.
La bella església serà petita,
tanta és la gent que dins voldria entrar*

*per a observar, d'aprop l'antiga cita
que fa tant temps i tant se n'ha parlat
llavors que fou en document escrita.*

*El temple resta tot il·luminat:
dos mil brandons al cor i al presbiteri
fan de la nau poncella a punt d'esclat.*

*Domassos, setials, són encanteri
que els de Gandesa, humils parroquians
mai no han viscut, tampoc l'alt magisteri*

*de dues corts amb prínceps i amb infants.
La part de l'Evangeli és ocupada
per dossers d'oriflama catalans;*

*l'Epístola, de porpra amaratada
amb cent castells i cent rampants lleons.
Davant l'altar major, davall l'arcada*

*trionfal, pels dos prínceps, bells escons,
lloc principal, central, de l'esposori.
Les flors exhaleu blancs perfums pregons*

*i, com encens, s'enlairen al cimbori
contrarestant cert ambient estrany
que tots respiren, per alguns notori*

*principi d'un malèfic averany.
De bat a bat la porta ben oberta,*

entra l'hereu, i el passadís, tirany

*interminable sembla, via incerta
que mena a l'acció més repugnant
que mai no ha fet amb coneixença certa.*

*Per què precisament a ell, l'Infant,
li ha tocat eix paper en aquesta farsa?
Si no vol joc, per què seguir jugant?*

*Qui vol que jugui fort és la comparsa
de reis i nobles que el faran casar
encar que això suposi vida esparsa*

*en el futur. Ell prou que vol marxar
i dir el que sent, cridar, dir que és mentida
car a Déu no se'l pot mai enganyar.*

*L'esguard sever del rei fa més ferida
al dèbil fill, voltat de solitud.
Després de tant de temps pujant bastida,*

*es diu el comte-rei, altra actitud
que no és la presa, ben forassenyada
fóra. Passem, rabent, aquest traüt*

*i la penyora sigui alliberada.
L'hora ha arribat de l'expectació:
entra la jove núvia abillada*

*tota de blanc, puríssim horitzó,
i puja lentament al presbiteri
i seu, vora del nuvi, al seu escó.*

*Comença de la missa el sant misteri
i embarassós silenci omple la nau.
Dos arquebisbes, bisbes, ministeri*

*present, ja ha beneït indigne frau.
El príncep no pot més i quan arriba
el ritual de l'òscul de la pau*

*el nega a la princesa. Ofensiva
és l'acció, també, de llençar els guants
a terra i, a galop, fuig a la riba*

*esquerra de l'Algars on el descans
que li darà Lledó, lloc solitari,
li torni la perduda pau d'abans.*

No sap, però, que enceta un nou calvari.

La farsa doncs s'havia dut a terme, ara

calia afrontar-ne les conseqüències. En primer lloc s'imposava que el rei donés explicacions a Maria de Molina, aquella dona enèrgica i valenta que regia Castella en nom del seu net, com anys abans ho havia fet en el del seu fill. Potser en aquests moments Jaume recordava amb recança que, per unir-se amb Blanca, havia trencat el seu compromís amb Isabel, filla de la dona a la qual ara s'adreçava; el seu fill feia el mateix, obrava pitjor encara, deixava Elionor, la neta, a peu d'altar, en el moment de concloure la cerimònia nupcial. El rei temia, potser amb raó, que l'afer perjudiqués dues filles seves casades a la cort castellana, una d'elles, Constança, amb aquell magnat fastuós que fou Don Juan Manuel, al qual avui recordem sobretot com insigne poeta. Juan Manuel, evidentment, no es va estar de dir la seva, sembla ser que comentà que no era el primer cop que Aragó deshonrava Castella.

Calia doncs excusar-se amb Maria, calia fer-ho. Heus ací la carta. Parla el rei:

A la regna de Castiella dona Maria, etc. Don Jayme por essa misma gracia rey Daragon, etc. Reyna: bien sabedes en como mas a de anyo et medio que al infant don Jayme nuestro fijo vino antojo de dexar el mundo et entrar en orden. E quando nos esto sopiemos fiziemoslo venir a nos et desto lo reproximos et lo affrontamos de guisa que lo sacamos daquel entendimiento et prometionos que nunca tornaria en aquello, et daquel tiempo entro a agora no lo viemos, ante se alongaba de nos quanto podia, pero dandonos siempre a entender por messatgeros et por cartas que regnaria et casaria al tiempo que era provisto. E como quier que el no fazia tal vida como le pertenecia en tener compayna ni estar en los grandes lugares ni acullir los homens buenos como devia, todo lo pasavamos por seguir su voluntad, por tal que siguiesse la nuestra regnando en pues nos. Que entre las otras cosas, esta cruel desconociencia fizo que en esta enfermedad tan luenga que avemos avido nunca vino a nos, sabiendo algunas vezes por nos et por otros que eramos en punto muerte, et enviando por el de si agora a mediant setiembre viendo nos que el tiempo se acostaba en que el matrimonio se debia fazer et publicar en faz de iglesia segunt las posturas, es a saber, por todo esti mes de octubre, enviamos don Gonçalvo Garcia al dito infant, por dezirle que se aparellasse por casar et que dixiese do queria que se fiziesse, por que algunas vegadas nos

avia enviado pedir merce que no se fiziesse su matrimonio en grant lugar ni con uffana ninguna. E el quiso alongar la respuesta e ovo de escobrir su voluntad, et dixo que no entendia regnar por cosa del mundo, e sobre esto le fueron dichas muchas razones por don Gonçalvo, mas no fizieron fruyto ninguno. E luego don Gonçalvo fizonoslo saber en como estaba en esti entendimiento. E nos como quiere que fuessemos aun flaco, fuemos nos de camino a vn lugar cerca de aquel lugar do ell era a dos leguas et alli el vino a nos muy forçado, et fablamos con el et diximosle muy fuertes palabras. E aun le ficiemos presentar una carta del Papa que habiamos fecho ganar bien habia un mes rezelandonos ya de aquesto, et alli havia muchas buenas razones de induzimiento de complir su matrimonio, et finalmente otorgosnos que faria su matrimonio et sollepnizaria en la iglesia por complir el nuestro sacrament et homenaje e el suyo et de los ricos homens et caballeros que tenian los castiellos en rahenas segunt se contiene en las posturas et de si que se acordaria a lo al et que faria aquello que Dios le mettiese en coraçon. E asi nos quisimos que fiziese su matrimonio segunt puesto era. E asi se fizo. E oyeron su missa el et la infanta sollepnialment la vespra de sant Luch. E despues fecho esto dixonos descubiertamente su volutat que por cosa del mundo no era su entendimiento de regnar ni de fincar al siglo ante se queria poner en religion. E sobre esto nos fiziemos plegar los arçobispos de Tarragona et de Çaragoça et otros prelados e ricos homens de los mayores Daragon et de Cathalunya et homens buenos de las mayores cibdades de nuestra senyoria, por que trataen con el con nos en uno en quantas guiesas pudieren a retenerlo que finque al mundo et que regne enpues nos, et todos an aquesto muy grant voluntad qualquiere que el sea, mas muyto dubtamos que por ninguna guisa quiera fincar al siglo que el mas enfortido homne es en aqueste entendimiento que por ningun tiempo favesse visto, asi que nos ende somos como desesperado. E assi toviemos por guisada de façervos saber como son passados et en que estan agora estos fechos con gran pesar de coraçon, et de lo que de aquí adelant se fara vos certificaremos cumplidament por nuestros mandatarios. Dada en Gandesa XXII dias andados del mes de octubre en el anyo de nuestro Senyor de mil e CCCXIX.

Què se'n va fer dels protagonistes d'aquella cerimònia, quin fou el seu destí?

Elionor, la núvia, retornaria a Castella. Ignorem quins podessin ser els seus sentiments. Tanmateix en creuar els límits entre els dos estats poc podia sospitar que deu anys més tard tornaria a fer-ho, aquest cop sí, aquest cop per esdevenir, finalment, reina d'Aragó. Alfons III, ara rei, vidu de la seva primera muller, Teresa d'Entença, demanava la mà de la que, en principi, fou destinada a dona del germà. Segons tots els indicis però el matrimoni no fou feliç, Elionor en tot moment va tractar d'afavorir els seus propis fills, els infants Ferran i Joan (el primer va rebre el marquesat de Tortosa i diverses poblacions del regne de València), en detriment de l'hereu, Pere, fill de Teresa d'Entença, el futur Cerimoniós, el qual odiava la madrastra. Finalment, poc abans de la mort del marit, Elionor, tement la venjança del que ben aviat seria rei, fugí a Castella amb els seus fills. Més tard, durant la guerra amb Aragó, morí assassinada al castell de Castrojeriz per ordre de Pere el Cruel.

L'infant Jaume de la seva banda, després de l'episodi de Gandesa, renuncià aquell mateix any a la seva primogenitura, que immediatament passà al seu germà Alfons. El rei l'emancipà, el va treure de la seva pàtria potestat i el jove prengué els hàbits; no els del Císter però, no aquells que hauria volgut, els tan anhelats de Santes Creus, sinó que ingressà a l'orde cavalleresc dels sanjoanistes, on se'l dispensà del noviciat. Es presentava així una política de fets consumats.

Ben aviat començà a observar una estranya conducta que ha dut tots aquells que s'han apropiat a la seva figura a interrogar-se sobre les seves facultats, fins i tot el seu estat mental. Era un inadaplat, un insatisfet, un paranoic potser? Es fa difícil escatir-ho després de tants segles. Sembla ser que es queixava del color de l'hàbit (el negre de l'Hospital era tot el contrari del blanc del Císter), que es va negar sempre a viure en qualsevol casa de l'orde i que ben aviat es lliurà a una vida dissoluta; ell, que en carta al seu pare proclamà la seva virginitat, no amagava ara el seu amistançament; fins i tot, de forma inversemblant, sembla que intentà recuperar la que per uns moments fou la seva esposa, la infanta Elionor. Temps més tard canvià d'orde, passà de l'Hospital a Montesa, depenent de Santes Creus. Allí fou on residí i allí sembla que assolí, finalment, la tan desitjada pau. Morí l'any 1333

i fou enterrat a la catedral de Tarragona, però d'aquell home que havia de ser rei avui no en coneixem ni la situació exacta del sepulcre. Se n'ha perdut la memòria.

Potser l'únic rastre del seu pas per la terra el trobem a Gandesa, en el guant o els guants que apareixen a l'escut de la ciutat, i que ho fan, segons molts, en record d'aquells que Jaume va deixar a peu d'altar després d'una fraudulenta cerimònia nupcial.

Bibliografia consultada

- FORT I COGUL, E.: *La farsa de Gandesa*. Rafael Dalmau, Barcelona, 1969.
- GAIBROIS DE BALLESTEROS, Mercedes: *Maria de Molina*. Tres veces reina. Espasa-Calpe, Madrid, 1967.
- LES QUATRE GRANS CRÒNIQUES. Revisió del text, pròlegs i notes per Ferran Soldevila. Editorial Selecta, Barcelona, segona edició, 1983.
- MANYÀ, Joan B., Pvre.: *Notes d'Història de Gandesa*. Algueró i Baiges, S.R.C., Tortosa, 1962.
- MARTINEZ I FERRANDO, J.E., SOBREQÜÉS, S., BAGUÉ, E.: *Els Descendants de Pere el Gran*. Vicens Vives, Barcelona, segona edició, 1980.
- MESTRE I CAMPÍ, Jesús (director): *Diccionari d'Història de Catalunya*. Edicions 62, Barcelona, 1992.
- MIQUEL, Francesc A.: *La Reina Blanca d'Anjou*. Rafael Dalmau, Barcelona, 1975.
- PALLARÈS GIL, Maties: *El infante primogénito D. Jaime y su extraño enlace con Leonor de Castilla*. Boletín de Historia y Geografía del Bajo-Aragón. Marzo y Abril 1909, pp. 51-62.
- TASIS I MARCA, Rafael: *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Vicens Vives, Barcelona, segona edició, 1980.
- V.V.A.A.: *Pere el Cerimoniós i la seva època*. C.S.I.C., Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 1989.
- VERNET I MATEU, Albert: *Santes Creus*. Exemplar manuscrit.
- VIDAL I FONT, Joaquim: *Reculls històrics de la ciutat de Gandesa*. Ajuntament de Gandesa, Gandesa, 1989.